

Kristijan Gradečak

Vatroslava Jagića 7, HR-42000 Varaždin
krisgrade@gmail.com

Pojam duhovne znanosti u Ciprinim *Metamorfozama metafizike*

Sažetak

Cibra je svoje glavno filozofijsko djelo Metamorfoze metafizike napisao 1975. kao doktorsku disertaciju, a objavio ga je 1978. Sadrži nacrt povijesti filozofije koji se u hrvatskoj filozofijskoj literaturi nije podrobnije istraživao i vrednovalo. Ciprin prikaz povijesti filozofije podudara se u mnogim točkama sa shvaćanjem povijesti čovječje svijesti kakvo je iznio Rudolf Steiner u svojim djelima. Posljednje poglavlje Metamorfoza metafizike pod naslovom »Vrijeme filozofije« obrazlaže kvalitativnu promjenu principa mišljenja koja je uvjetovala nastanak četiriju dosad proteklih epoha filozofije. Iduću epohu filozofije kao metafizike Cibra naznačuje kao duhovnu znanost, a njeni spoznajni postulati slažu se sa Steinerovim rezultatima istraživanja viših oblika tjelesnosti odnosno duševnih slojeva. Tako se i pojam duhovne znanosti podudara u Ciprinu i Steinerovu prikazu buduće filozofijske znanosti.

Ključne riječi

Marijan Cibra, *Metamorfoze metafizike*, duhovna znanost, antropozofija, Rudolf Steiner

Uvod

Značajnost Marijana Cipre (1940.–2008.) kao mislioca dosad nije u hrvatskoj filozofijskoj literaturi dobila odgovarajući znanstveni okvir u kojem bi se ona primjereno mogla isticati i vrednovati. Ne može se reći da je Cibra bio nepoznat filozofskoj čitateljskoj publici; upravo suprotno: on je bio prepoznat i itekako priznat, ali po pitanju njegove filozofijske značajnosti danas, deset godina nakon njegove smrti, zbog izostanka cjelovitije recepcije njegova djela moramo ustanoviti jedan neobičan nerazmjer. Cibra je i danas u sjećanjima »prisutan« i visoko cijenjen kod više mislilaca djelatnih u našem filozofsko-akademsom životu, ali dosad je o njegovu životu i filozofijskom stvaralaštvu bio objavljen samo jedan zbornik radova: *Vrijeme metamorfoza* u izdanju Matice hrvatske.¹ Vrijedan sadržaj autorskih tekstova objavljenih u spomenutom zborniku uglavnom obrađuje pojedinačna poglavlja iz Ciprina glavnog djela, dok temu »duhovne znanosti« i kontekst tog pojma dotiče samo tekst Franje Zenka,² na koji ćemo se osvrnuti u nastavku. Zato bismo ovim radom željeli dati prilog njenom daljnjem istraživanju i otvaranju novih tema i perspektiva

1

Damir Barbarić (ur.), *Vrijeme filozofije: uz Metamorfoze metafizike Marijana Cipre*, Matica hrvatska, Zagreb 2009.

2

Franjo Zenko, »Sjećanje na Marijana Cipru u vrijeme rada na djelu *Metamorfoze metafizike*«, u: D. Barbarić (ur.), *Vrijeme filozofije*, str. 9–20.

za koje smatramo da su sačinjavale nezaobilazan dio Ciprina filozofijskog istraživanja, a osobito su bile od velike važnosti za nastanak samih *Metamorfoza metafizike*.³

Razlozi izostanka neke cjelovitije recepcije Ciprina filozofijskog stvaralaštva mogu se podijeliti na razloge svjetovnije prirode i na unutrašnje razloge koji se tiču specifičnosti sadržaja njegova cjelokupnog djela. U ovome radu ograničit ćemo se na potonje. Ako Ciprino filozofijsko djelovanje podijelimo na dva perioda, prije i nakon 1979. godine, dakle prema godini u koju pada njegov studijski boravak u Freiburgu na seminaru Wernera Marxa, onda je vidljivo da se u vremenu rada na MM⁴ Cipra aktivnije bavio temama koje smatramo važnima za njegovo razumijevanje povijesti filozofije i za koje smatramo da čine izvjesnu »pozadinu«, naposljetku i samih MM. Našim istraživanjem moguće pozadine MM i mislilaca na koje je Cipra upućivao, ali ih u konačnici nije izričito navodio kao važne za izvedbu samih MM, otkrivale su se znatne podudarnosti. Iako one vjerojatno neće svakomu izgledati kao bitne ili presudne za Ciprinu filozofijsku misao, nekome će svakako biti dostatan i slabiji rezultat takve usporedbe: da između stvaralaštva tih mislioca i samih MM nema proturječja i međusobnog isključivanja. Zato bismo jedan od razloga izostanka cjelovitije recepcije Ciprina djela, osobito MM, pripisali nedovoljnom poznavanju pozadine misli uz čiju pomoć je Cipra izgradio sliku i svoje razumijevanje povijesti filozofije.

U članku »Kao da nas samo još jedan Heidegger može spasiti?« iz 1986. godine, nasuprot Heideggerove dekonstrukcije metafizike, shvaćene kao »metode destrukcije filozofske tradicije«,⁵ prikazujući taj Heideggerov postupak kao tek jednu pojavu tzv. moderne, Cipra zahtijeva »jednu trans-modernu destrukciju« odnosno »kritiku moderniteta« i dodaje kako se traži:

»... jednu negaciju negacije, koja bi nas dovela do nove pozicije u odnosu spram Svega, pa onda i spram filozofije i njene tradicije. Uostalom, jedan nacrt u tom pravcu dao sam već prije deset godina. Vodeći računa upravo o Heideggeru nastojao sam utemeljiti jedan pozitivan odnos spram filozofije i njene povijesti, koja je naravno uvijek bila metafizička.«⁶

Ako je Heideggerova destrukcija povijesti metafizike, a shvaćanjem filozofije kao metafizike onda i destrukcija povijesti filozofije, zapravo tek jedan negativan odnos spram nje i takoreći negativna slika povijesti filozofije o kojoj Cipra vodi računa u izradi MM, koji je onda pozitivan odnos i u čemu se on sabire?

Djelo MM doživjelo je dva izdanja, prvo iz 1978. i drugo iz 1999.⁷ godine i među njima postoje određene razlike. Drugo izdanje dobilo je Ciprin predgovor, u kojemu po prvi put iznosi svoju prvotnu namjeru glede potpunije izvedbe spomenutog pozitivnog odnosa spram filozofije i njene povijesti. Ta izvedba trebala se sastojati od četiri dijela koji bi obrađivali četiri velike epohe povijesti filozofije (četiri metamorfoze metafizike), a od te »tetralogije« Cipra je napisao samo prvi dio. Međutim, u drugom izdanju nedostaje pogovor Branka Despota i, što je najvažnije za našu temu, podnaslov. Prvo je izdanje uz glavni naslov *Metamorfoze metafizike* nosilo i podnaslov: *Duhovno-znanstveni pojam povijesti filozofije*. Iako nama nije poznat konkretan razlog izostavljanja podnaslova u drugom izdanju, možemo se i povodom tog čina izostavljanja zapitati: ne nosi li upravo taj podnaslov u sebi bitnu konotaciju ili preciziranje smisla kojim je Cipra u prvom izdanju htio odrediti »područje« u koje spada njegovo djelo i iz kojega je izabrao pristup i način obrade problema istine u povijesti filozofije? Naša je teza da »duhovna znanost« kao izraz nije slučajno izabran niti je tek opisne naravi, nego je određen jasno upućujući na jednu nekako već postojeću »duhovnu znanost«. Da bismo to dokazali, moramo

najprije obrazložiti njen pojam ili ideju, unutar koje su »metamorfoze metafizike« onda »duhovno-znanstveni pojam povijesti filozofije«.

Pojam »duhovne znanosti« u Ciprinu i Steinerovu stvaralaštvu

Izraz »duhovna znanost« uz »duhovnu spoznaju«, »duhovno znanje«, »duhovno-znanstveni uvid« itd., u MM se javlja na tridesetak mjesta, kroz dva poglavlja, najviše u poglavlju o Aristotelu (»Um i znanosti«) i potom u poglavlju koje sadrži nacrt »života filozofije« kroz njenu dosadašnju povijest (»Vrijeme filozofije«). Ako jasno određen smisao podnaslova pažljivo usporedimo s onim mjestima u MM na kojima stoji da je »prva i sveobuhvatna filozofija samo *tražena znanost*«⁸ i da se sa sedam pretpostavki⁹ »preobrazbe metafizike (...) u njen budući oblik duhovne znanosti« u Ciprina djelu tek »postulira prava narav duhovne znanosti«, onda se doima neobičnom Ciprina primjena već jednog duhovno-znanstvenog pojma na samoj filozofiji. Jer ako je neka znanost tek postulirana i tražena u nekom djelu, odakle onda dolazi izvjesna uporaba jednog njenog pojma? Ispada da je duhovna znanost već negdje bila izvedena, iz čije se ukupnosti uzima određeni pojam koji se onda primjenjuje na određenom području, tj. na području povijesti filozofije. Da tomu zaista jest tako, Cipra je dao u svom stvaralaštvu više naznaka, osobito u periodu do 1979. godine. No prije nego što navedemo određene literarne dokaze da je Cipra pored toga što je vodio računa o Heideggerovoj destrukciji filozofije imao u vidu još nešto podjednako određeno, pogledajmo koji je sadržaj Ciprina pojma duhovne znanosti.

Opće određenje duhovne znanosti Cipra navodi na str. 214:

»Poistovječenje uma i bića kao svrha i zazbiljnost uma istovjetno je s duhom, te je tako samo kao duh um zbiljski u svojoj svrsi. Metafizika kao najsvojstveniji posao uma, vidjeli smo, nije moguća kao logičko-racionalna znanost – ali ništa ne priječi da se ona u potpunosti ostvari kao neposredno znanje uma o biću, to znači kao znanje duha, odnosno kao duhovna znanost. Što nije mogla kao racionalna znanost, sputana prošlošću, nužnošću i bitkom logičke metode, to metafizika bez sumnje može postići kao duhovna znanost, oslobođena za neposredni dodir s bićem u cjelini njegovih momenata.«

Navedeno određenje oslanja se na Ciprinu prethodnu obradu i otkrivanje položaja metafizike u Aristotelu. Metafizika kao prvotna filozofija nije znanost, ako se pod znanošću misli sklop njene razrade kakav je u Aristotela. Tamo su »pravi sadržaj znanosti srednji termini, kao odgovor na pitanje o bivstvu i uzroku.«¹⁰ Budući da se »istina otkriva u elementu suda«,¹¹ gdje

3
Marijan Cipra, *Metamorfoze metafizike: duhovno-znanstveni pojam povijesti filozofije*, Tiskarsko-izdavački zavod »Zrinski«, Čakovec 1978. U nastavku će se u glavnom tekstu djelo *Metamorfoze metafizike* navoditi oznakom MM. Svi navodi iz tog djela u bilješkama potječu iz prvog izdanja.

4
Djelo je obranjeno 1975. godine kao doktorska disertacija, a objavljeno je 1978.

5
Marijan Cipra, »Kao da nas samo još jedan Heidegger može spasiti?«, *Filozofska istraživanja* 6 (1986) 2, str. 523–528, str. 527.

6
Ibid., str. 528.

7
Marijan Cipra, *Metamorfoze metafizike*, Matrica hrvatska, Zagreb 1999.

8
Ibid., str. 215.

9
Ibid., str. 214–215.

10
Ibid., str. 197.

11
Ibid., str. 193.

se istina traženog bića izriče prema općenitijem pojmu i specifičnoj razlici, pouzdana ili putem silogizma ili indukcije kao jedina dva načina određivanja onog središnjeg, pa onda i logičkog ili znanstvenog spoznavanja.¹² Međutim, nijedan od ta dva načina spoznavanja ne može donijeti spoznaju najviših principa, ni u logici (načelo neprotuslovlja) ni u fizici (nepokretivi pokretač)¹³ jer najviši uzroci ne mogu biti ono srednje. U tom smislu, za spoznavanje onog najvišeg ne dostaje nikakva znanost, nego neposredan dodir uma s bićem kao bićem.¹⁴ Ako je ono što um otkriva u neposrednom dodiru s bićem pravi sadržaj metafizike,¹⁵ onda metafizika nije znanost. Ali u gornjem citatu stoji da »ništa ne priječi da se metafizika u potpunosti ostvari kao duhovna znanost«. Iz otkrivanja njene nemogućnosti kao racionalno-logičke znanosti ne slijedi njena nemogućnost uopće. Pitanje je onda, što Cipra misli pod duhom? Odgovor se nalazi u temporalnoj i modalnoj naravi istote bitka i znanja.

Postepeno razdvajanje istote bitka i znanja Cipra je prikazao u epohi grčke filozofije, a potom je u posljednjem poglavlju to prikazao na dosadašnjoj povijesti filozofije u cjelini. Temporalna bit tog razvojnog kretanja istine sadrži tri momenta vremena: prošlost, sadašnjost, budućnost, a njima odgovaraju tri načina bivstvovanja: nužnost, mogućnost, stvarnost; naposljetku i »biće kao biće, bitak sam bivstvuje trojedno: kao bitak, bivanje i zazbiljnost«. ¹⁶ Budući da sadašnjosti pripada odlučivanje između napredovanja prema budućnosti kao stvarnosti istine i vraćanju nekoj njenoj bivšoj i zato lažnoj mogućnosti (istina prošlosti), svaki takav moment odlučivanja jedan je akt slobode uma, koji iz iskustva svoje razdvojenosti od bića (odatle iskustva slobode uma)¹⁷ slobodno odlučuje nad mogućnošću ostvarivanja istine (samozacijeljivanje razdvoja uma i bića). Ta stvarnost, zazbiljnost, jedan je od triju »supertranscendental«, ¹⁸ a to je pojam *duha* kod Cipre. Na drugome mjestu još stoji:

»Ovo ponovno pronađeno zajedništvo uma i bića kao svrhu filozofije nazivat ćemo odsada duhom, te duh možemo shodno tome odrediti kao onu istotu uma i bića koja je posredovana vlastitom mogućnošću. Duh je na taj način istina u svom samoposredovanju ili bitak posredovan vlastitim bivanjem. Duh je zazbiljnost bitka, svrha njegova bivanja, stvarnost mogućnosti bitka – kao takav duh je vječita budućnost bitka.«¹⁹

Duhovna je znanost prema tome moguća ako je moguća duhovna spoznaja, spoznaja zazbiljnosti bitka, njegove stvarne mogućnosti i buduće stvarnosti. Da bi ona mogla iznositi buduću stvarnost bitka, uvijek mora po svojoj nužnoj prošlosti biti upućena na slobodnu odluku njene mogućnosti u sadašnjosti. Trajna upućenost na slobodu duhovne spoznaje u sadašnjosti ne može se ozbiljivati ako znanost svoju znanstvenost i dalje hoće temeljiti na načelu neprotuslovlja. Zato Cipra radi budućeg oblika metafizike kao duhovne znanosti ukazuje na potrebu revidiranja spomenutog načela »na volju duhovnog uvida«. ²⁰ Takav umski uvid svako biće vidi ne samo kao »istovjetno sebi samome« (zakon koji vrijedi za istinu prošlosti) nego »u isti mah i kao drugo i treće«. ²¹

Ako ovo mjesto usporedimo s nesuglasjem između »tražene znanosti« i upotrebe njenog pojma kao rezultata njene, na neki način već postojeće izvedbe, onda vidimo da je Cipra već primijenio na samu povijest filozofije osebujnu metodu izvedenu iz same »duhovne znanosti« i da ta metoda nije tek neki očekivani rezultat nama još nepoznate budućnosti.

Cipra navodi dva uvjeta te metode, iako ju njima samo negativno naznačuje. Njen prvi uvjet je »napuštanje spoznajne usmjerenosti isključivo na temporal

prošlosti za volju uočavanja i uobličavanja budućih istina bića«, a drugi uvjet je »napuštanje svih logičko-znanstvenih metoda spoznaja kao što su osjetilna zamjedba i hipoteza, indukcija i silogizam«. ²² Metoda je, dakle, upućena na nadosjetilno i nadrazumsko područje ²³ i »saznaje ono što se još krije u krilu vremena«. ²⁴ Međutim, osim toga da se duhovna metoda spoznavanja zasniva na »principu neposrednog dodira uma i bića«, ²⁵ mi o toj metodi u Ciprinu djelu imamo svjedočanstvo njene primjene samo na povijesti bića filozofije. Prikaz takvog duhovno-znanstvenog postupka predstavlja sam sadržaj MM, osobito glede zahtjeva da metafizička spoznaja saznaje »pravu istinu o razdvoju, laži i zlu u biću«. ²⁶ Ali odakle dolazi da je pojam »metamorfoza metafizike« duhovno-znanstveni pojam povijesti filozofije? Očito je da je sâm pojam »metamorfoze« jedan duhovno-znanstveni pojam, a na tom tragu možemo pronaći odgovor na pitanje postoji li negdje već neka izvedba duhovne znanosti koja je iznjedrila pojam »metamorfoze« kao duhovno-znanstveni pojam bivstvene forme pod kojom se biće otkriva u njegovom supertranscendentalnom trojednom vidu temporalnosti.

Istraživanjem svojesvrzne moguće pozadine u smislu traganja za nekom vrstom »ključa«, u kojem bi se moglo čitati i razumijevati djelo MM, pronašli smo znatne podudarnosti između Ciprine uporabe više pojmova, pa tako i pojma »metamorfoza«, i njihove prethodne razrade u djelima Rudolfa Steinera (1861.–1925.). Precizni čitatelj MM mogao bi nam pritom prigovoriti da je Cipra u svom djelu dovoljno iscrpno objasnio svaki pojam koji koristi (tako je primjerice »Umstülpung u neku ruku bit metamorfoze« ²⁷ itd.) te zato nije potrebno njegovo djelo povezivati s djelima autora, koja on čak niti ne spominje u ionako opsežnoj literaturi navedenoj na kraju svog glavnog djela. Međutim, upravo zbog izostanka radova, koji problemski obrađuju porijeklo Ciprine sheme povijesti filozofije, odlučili smo ukazati na navedenu povezanost kao poticaj za iščitavanje MM u jednom novom, dosad neistraženom kontekstu.

Naša je tvrdnja da je Cipra temeljito i iscrpno poznao najvažnije konsekvence koje za sâmo mišljenje i filozofiju proizlaze iz Steinerovih djela i da je to važan temelj njegova pozitivnog odnosa spram filozofijske tradicije, o kojem je on podjednako vodio računa kao i o Heideggerovoj destrukciji. Iako

12
Ibid., str. 192.

13
Ibid., str. 196.

14
Ibid., str. 204.

15
Ibid., str. 205.

16
Ibid., str. 209.

17
Ibid., str. 208.

18
Ibid., str. 211.

19
Ibid., str. 210.

20
Ibid., str. 214.

21
Ibid.

22
Ibid.

23
Ibid., str. 215.

24
Ibid., str. 214.

25
Ibid.

26
Ibid., str. 215. O porijeklu pričina i zla vidi poglavlje o »Parmenidu«, str. 31–59.

27
Ibid., str. 206.

se to u samim MM na prvi pogled ne vidi, materijalni su dokazi ipak objelodanjeni na drugim mjestima.

Ovdje ćemo nabrojiti sve koje smo dosad uspjeli skupiti.

1. 1970. Cipra objavljuje predavanje »Rudolf Steiner. Znanost unutarnjeg iskustva. Antropozofija«, održano na tribini Narodnog sveučilišta grada Zagreba.²⁸ Postoji također rukopis (tiposkript) prijevoda tog teksta na njemački jezik. Nije nam poznato je li on negdje objavljen.
2. 1971. objavljen je Ciprin referat »O genezi čovjekove povijesti« pročitao 19. ožujka 1971. na simpoziju Hrvatskog filozofskog društva s općom temom: »Povijest i kultura«.²⁹ U njemu se Steiner ne spominje, ali gledajte o jastvu kao »osnovi svake filozofije i znanosti« u vezi s »misterijem Golgothe« sasvim odgovara sadržaju brojnih Steinerovih predavanja o toj povezanosti; ona spada u opća mjesta u njegovu djelu. No budući da to nije tema ovog rada, prikaz te veze ovdje ćemo izostaviti.
3. 1971. objavljen je članak »Vidici jezika«, u kojemu Cipra spominje Steinera i lingvističko-povijesno djelo jednog nastavljača njegova mišljenja, Arnolda Wadlera.³⁰
4. 1972. Cipra je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu održao dva predavanja i panel-diskusiju na temu *Bhagavadgite*, u kojima izlaže blizinu interpretacija tog dokumenta iz Steinerova dva ciklusa predavanja (1912./1913. u Kölnu³¹ i 1913. u Helsinkiju³²) i Aurobindovih eseja-komentara na tekst *Gite*.³³ Ostala je sačuvana audio snimka trosatnog izlaganja i većeg dijela diskusije. Transkript i snimka nisu objavljeni.
5. 1975. Cipra brani disertaciju MM. U popisu literature uz djelo nalaze se dva spisa dvojice značajnih nastavljača Steinerove misli: Hansa Erharda Lauera i Ernsta Bindela.³⁴
6. U MM Cipra na samom kraju knjige spominje pojam »antroposofije« kao »duhovne znanosti«.³⁵ Ta dva termina su sinonimi u cjelokupnom Steinerovu djelu (cjelokupna ostavština iznosi oko 400 svezaka), pri čemu se Ciprina uporaba izraza »antroposofija« ili »duhovna znanost« kao nove metamorfoze metafizike, odnosno novog lika filozofije, i u toj specifičnosti poklapa primjerice sa Steinerovim dvosveščanim prikazom povijesti filozofije, objavljenim pod naslovom *Die Rätsel der Philosophie* iz 1918. godine. Pored toga, Ciprino poglavlje »Vrijeme filozofije« u formalno-temporalnoj razdiobi povijesti filozofije odgovara skici iznijetaj u Steinerovu predgovoru spomenutom djelu.
7. U pretposljednjoj fusnoti pod br. 52³⁶ Cipra daje dodatnu eksplikaciju filozofije kao antropozofije kako je ona naznačena u djelu Ignaza Paula Vitalisa Troxlera (1780.–1866.). Zanimljivo je da Cipra s tim u vezi upućuje na Troxlerove *Fragmente*, dok je kao značajniji izvor mogao navesti trosveščanu Troxlerovu *Logiku*³⁷ ili pak njegova *Vorlesungen über Philosophie*.³⁸ U oba djela Troxler izlaže potrebu za preobrazbom filozofije u filozofijsku antropologiju ili antropologijsku filozofiju tj. antropozofiju. Moguće je da Cipra tada nije poznavao dotična utemeljujuća Troxlerova djela, ali utoliko zanimljivijom ostaje potreba za Ciprinim ukazivanjem na njega. Poticaj za upućivanje na Troxlera mi pripisujemo Ciprinoj podrobnoj upućenosti u antropozofijske prikaze filozofijskih problema, zato što se Troxler u antropozofskih mislioca spominje u mnogobrojnim radovima, dok je u filozofskih autora Troxlerovo djelo slabo obrađivano.

8. U privatnom vlasništvu jednog dugogodišnjeg člana Antropozofskog društva u Zagrebu nalaze se rukopisne zabilješke dvadeset Ciprinih predavanja koja je održao u prostoru Društva tijekom 1975., 1976. i 1977. godine. Od toga se čak dvanaest predavanja odnosi na sadržaj jedne knjige, slabo poznate i u tzv. antropozofskim krugovima. Radi se o djelu *Die Wahrheit als Gesamtumfang aller Weltansichten* iz 1947.,³⁹ koje je napisao Sigismund von Gleich. Iznimnost tog djela očituje se u tome što je ono jedino u inače vrlo bogatoj antropozofijskoj literaturi koje obrađuje četiri intrigantna Steinerova predavanja *Der menschliche und der kosmische Gedanke* iz 1914. godine. Tema koja se u Steinerovim predavanjima i potom u Gleichovoj knjizi obrađuje odnosi se na konstituciju mogućnosti čovječjeg mišljenja unutar kruga dvanaest mogućih svjetonazora, a potom i njihovih kombinacija sa sedam tzv. štimunga i četiri tona. O važnosti Gleichove knjige i ukupnosti teme svjedoči broj Ciprinih predavanja o njenom sadržaju, a za nas je ovdje važno istaknuti Ciprino poznavanje i procjenu važnosti tog vrlo rijetkog pristupa problemu mišljenja.
9. U knjižnici Antropozofskog društva u Zagrebu nalazi se rukopis (tiposkript) Ciprina prijevoda posljednjeg Steinerova spisa *Anthroposophische Leitsätze* (1925.) koji važi kao Steinerov svojevrsni »testament«. Sadržaj tog spisa još je jedna od slabije zastupljenih tema u literaturi. Mjerodavni su zasad samo komentari na to djelo koje je napisao Carl Unger: *Aus der Sprache der Bewußtseynsseele*.⁴⁰ Dodatni dokaz Ciprine upoznatosti s rijetkim temama, pa tako i ovom, njegovo je spominjanje Ungera i njegovih filozofijskih spisa u predavanju održanom 10. lipnja 1975. u prostoru Antropozofskog društva.
10. U bilježnici koja popisuje posuđivana djela iz knjižnice Antropozofskog društva zabilježena je 1985. godine posudba na Ciprino ime djela Heinza

28

Marijan Cipra, »Rudolf Steiner: znanost unutarnjeg iskustva: antropozofija«, *Encyclopaedia moderna* 5 (1970) 2, str. 90–97.

29

Marijan Cipra, »O genezi čovjekove povijesti«, *Encyclopaedia moderna* 6 (1971) 2, str. 10–16.

30

Marijan Cipra, »Vidici jezika«, *Pitanja: znanost – tekstualna istraživanja* 3 (21–22/1971), str. 131–142.

31

Rudolf Steiner, *Die Bhagavadgita und die Paulusbriefe*, Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, Dornach ⁴1982.

32

Rudolf Steiner, *Die okkulten Grundlagen der Bhagavadgita*, Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, Dornach ⁴1992.

33

Sri Aurobindo Ghose, *Essays on the Gita*, Sri Aurobindo Ashram Press, Pondicherry 1997.

34

M. Cipra, *Metamorfoze metafizike*, str. 342, 360.

35

Ibid., str. 302.

36

Ibid., str. 334.

37

Ignaz Paul Vitalis Troxler, *Logik. Die Wissenschaft des Denkens und Kritik aller Erkenntniß, zum Selbststudium und für Unterricht auf höhern Schulen: Erster Theil*, Cotta'schen Buchhandlung, Stuttgart, Tübingen 1829.–1830., str. 28.

38

Ignaz Paul Vitalis Troxler, *Vorlesungen über Philosophie über Inhalt, Bildungsgang, Zweck und Anwendung derselben auf's Leben, als Encyclopädie und Methodologie der philosophischen Wissenschaften*, Chr. Fischer Verlag, Bern ²1842., str. 101.

39

Sigismund von Gleich, *Die Wahrheit als Gesamtumfang aller Weltansichten*, J. Ch. Meltinger Verlag, Stuttgart ²1989.

40

Carl Unger, *Aus der Sprache der Bewußtseynsseele*, Philosophisch-Anthroposophischer Verlag am Goetheanum, Dornach 1930.

Herberta Schöfflera: *Die Akademie von Gondischapur. Aristoteles auf dem Wege in den Orient*.⁴¹ Kao što je na značajnost Troxlera ukazivao Steiner, tako je i posvećivanje posebne pažnje istraživanju akademije u Gondišapuru također Steinerova zasluga. Cipra potom 1986. objavljuje svoj članak »Put grčke filozofije od Edese (484) do Toleda (1150)«,⁴² u kojem doduše ne spominje Schöfflera i njegovo djelo, ali iznosi neke primjere koji se nedvojbeno podudaraju s njegovim spisom.

11. U svom posljednjem objavljenom djelu *Uvod u filozofiju* iz 2007. godine Cipra spominje Steinerovu posjetu Nietzscheu⁴³ te na kraju tog djela navodi ideju tročlanog socijalnog organizma,⁴⁴ koju je Steiner iznio u više spisa i predavanja. Ovdje bismo naveli samo spis *Die Kernpunkte der sozialen Frage* iz 1919. godine.⁴⁵
12. Jedan od rijetkih dvosveščanih primjeraka tiposkripta Ciprinih MM iz 1975. nalazi se u knjižnici Goetheanuma u Dornachu, formalnom sjedištu Općeg antropozofskog društva. Kako se tamo našao nismo uspjeli istražiti.

To su materijalni dokazi koje smo dosad skupili. Dakako, preostaju osobna svjedočanstva, a jedan takav zapisani primjer sadržan je u tekstu Franje Zenka »Sjećanja na Marijana Cipru u vrijeme rada na *Metamorfozama metafizike*«, objavljenom u zborniku *Vrijeme metamorfoza*. Ono što Zenko u tom tekstu otprilike tek naznačuje kao svoju slutnju o dubljoj povezanosti MM i sadržaja Steinerova stvaralaštva, smatramo da ovaj naš rad potvrđuje izlažući neke od aspekata te povezanosti.

Naša tvrdnja o Ciprinoj upućenosti u Steinerovo djelo uopće, a onda i specijalne probleme, često zaobilazene i od većine onih koji sebe smatraju nastavljateljima njegova mišljenja, ukazuje na snažniju vezu Steinerova utemeljenja duhovne znanosti i Ciprina nazora o antropozofiji kao budućem liku filozofije. Troxler je u tom kontekstu vrlo važna spona i navjestitelj jedne nove (filozofijske) znanosti, ali se kod njega ne može pronaći njenu izvedbu, nego samo uvjete unutar nazorskog okvira iz kojih bi ona trebala izrastati. Kod Steinera pak je ona dobila i svoju izvedbu, ne pretendirajući pritom na smjenjivanje filozofije.

Ali što bi onda značila Ciprina metamorfoza metafizike u antropozofiju ili duhovnu znanost? Znači li ta metamorfoza ukinuće filozofije? Poznavatelji djela MM svakako bi niječno odgovorili na to pitanje, ali bi također vjerojatno odbijali da se Ciprin uvid u novu metamorfozu direktnije veže uz Steinerovu izvedbu duhovne znanosti. Pritom bi možda bili vođeni predodžbom da je Steinerova antropozofija jedan nauk (duhovni, moralni, životni, ezoterni, istočnjački, gnostički, spiritualistički, teozofski, kako god ga se u rječnicima i leksikonima nazivalo), razlikujući ju strogo od filozofije, spram koje je svaki nauk – kažimo to Ciprinim izrazom – bivša i zato lažna mogućnost mišljenja. Jer filozofija je najintimnije djelo slobode, a svaki nauk kao forma njoj proturječi, pa je nauk stvar prošle mogućnosti slobode mišljenja. Pored toga, antropozofija kao nauk svakako je uži pojam od filozofije i ona je stoga u najboljem slučaju tek jedna od brojnih mogućnosti mišljenja. Ali što ako obrnemo taj odnos i razmotrimo mogućnost, u kojoj bi se različite mogućnosti (metafizičkog) mišljenja nazivalo filozofijom, a antropozofiju po njenoj spoznajnoj metodi disponiralo da bude vrhovni oblik mišljenja, čija se vrhovnost sastoji u uvidu u sâmo mišljenje i njegovo porijeklo? Tko je sklon priznavati čak i povijesnu vrijednost prikaza povijesti filozofije kakav je Cipra iznio u MM, taj se neće protiviti mogućnosti da Ciprin prikaz možda nije toliko ne-

usporediv i zato jedinstven. No kao što ni filozofija nije nikakav nauk, ali je podložna takvoj ne-filozofijskoj predodžbi, tako ni antropozofija nije nikakav nauk. Ona je kod Steinera na mnogim mjestima označena kao spoznajni put, metoda, a tako je mišljena i kao znanost jer se znanost u bitnome određuje metodom koju konstruira.

Pa tako i u svom posljednjem djelu *Anthroposophische Leitsätze* Steiner prvom rečenicom prve »vodilje« iskazuje tu istu misao:

»Antropozofija je jedan spoznajni put, koji bi ono duhovno u čovječjem bivstvu želio voditi k onom duhovnom u svesvijetu [Weltenall].«⁴⁶

Usporedimo sada s tim »vodećim« određenjem antropozofije kao spoznajne metode njen položaj kao znanosti. Od brojnih tekstualnih izvora za kojima bismo mogli posegnuti, uzimamo Steinerov manje obrađivan i nedovršen spis, objavljen postumno, *Anthroposophie. Ein Fragment*, koji datira još iz 1910. U tom spisu Steiner antropozofiju određuje kao jednu znanost, koja posreduje između antropologije i, uvjetno rečeno (uz diskutabilnu prikladnost termina), teozofije. Antropologiji pripada sadržaj svega što se daje opažati vanjskim osjetilima i potom pojmovno obrađivati: ljudska kultura, pravo, narodi, jezik, rasna obilježja, pa i biologijske i morfolgijske spoznaje. Ukratko, antropologija uzima u obzir osjetilno opazive činjenice čovječjeg odnosa s drugim živim bićima.⁴⁷ Teozofija pak promatra čovjeka kao duhovno bivstvo, a činjenični materijal prikuplja opažanjima nutarnjeg čovjekovog doživljavanja. Ukratko, pojam osobnosti i njenog položaja u svijetu središnji je pojam teozofije.⁴⁸ A antropozofija povezuje mnoštvo (antropološke činjenice) i ono pojedinačno-univerzalno (teozofijski pojam personalnosti). Ali u užem smislu antropozofija objašnjava vezu onog duhovnog u čovjeku i onog tjelesnog (*das Leibliche*) »ukoliko je ono objava onog duhovnog.«⁴⁹ Pritom Steiner tako određenu antropozofiju dodatno razgraničava od jedne moguće psihozofije koja bi razmatrala dušu i pneumatozofije koja bi razmatrala duh.

U tim formalnim određenjima za nas je bitno uočiti prošireni smisao pojma tjelesnosti. Ono tjelesno u sebi uključuje ono osjetilno, ali ni jedno ni drugo nije ograničeno isključivo na fizičko (mineralno). Prema tome, antropozofija razlikuje više oblika tjelesnosti: fizičku (mineralnu), životnu (etersku) i duševnu tjelesnost, ali otkriva i viša osjetila. Budući da izvođenje cjelokupne slike čovjeka koja se razvija iz navedenih polazišta nije naša tema, ograničit

41

Heinz Herbert Schöffler, *Die Akademie von Gondischapur. Aristoteles auf dem Wege in den Orient*, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1979.

42

Marijan Cipra, »Put grčke filozofije od Edese (484) do Toleda (1150)«, *Godišnjak za povijest filozofije* 4 (1986), str. 45–52.

43

Marijan Cipra, *Uvod u filozofiju*, Matica hrvatska, Zagreb 2007., str. 77. Susret se dogodio 1986. godine.

44

M. Cipra, *Uvod u filozofiju*, str. 83.

45

Rudolf Steiner, *Die Kernpunkte der sozialen Frage in den Lebensnotwendigkeiten der Ge-*

genwart und Zukunft, Der kommende Tag, Stuttgart²1920.

46

Rudolf Steiner, *Anthroposophische Leitsätze*, Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, Dornach⁹1989., str. 14.

47

Rudolf Steiner, *Anthroposophie. Ein Fragment*, Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, Dornach⁴2002., str. 15.

48

Ibid., str. 17.

49

Ibid., str. 20.

ćemo se samo na navedene forme tjelesnosti jer su one važne za Ciprino izlaganje povijesti filozofije.

U poglavlju »Vrijeme filozofije« Cipra utvrđuje nužnost opstojanja različitih podloga, supstrata (*hyle*), stvari mišljenja, na koje se ono oslanja. Povijest filozofije različito se raščlanjivalo u kvantitativnom smislu (epohe filozofije, odatle se traga za logikom njihova slijeda), ali je Ciprino glavno pitanje sljedeće: što uvjetuje *kvalitativnu* promjenu mišljenja kroz povijest filozofije?⁵⁰ Da bi konkretnije odredio ulogu stvari, podloge mišljenja, Cipra poseže za svojim prikazom Heraklita u MM i navodi pojam bivanja (drugi od supertranscendental) kao središnji pojam u istraživanju fenomena vremena te ga povezuje s onim bivstvom koje omogućuje bivanje: *tou pantos psyche*. Kvalitativno različiti principi mišljenja zapravo su »slojevi duše« i ti slojevi predstavljaju »tvar« mišljenja. Tako su mijene epoha povijesti filozofije uvjetovane promjenom kvalitativnih principa mišljenja, odnosno smjenjivanjem slojeva duše na koje se mišljenje oslanja. Raščlambu tih slojeva duše Cipra pronalazi kod Aristotelova razlikovanja vegetativne, senzitivne, kinetičke (motivne, djelatne) i intelektualne duše. Stoga i povijest filozofije sadrži četiri epohe metamorfoze metafizike: eteričku metafiziku (grčka epoha), pneumatičku metafiziku (novoplatonizam i misao ranog kršćanstva), racionalnu metafiziku (srednji vijek, arapska misao i visoka skolastika) i metafiziku samosvijesti (novi vijek); njima odgovaraju imaginativna, inspirativna, refleksivna te intuitivna spoznaja (ti su pojmovi jednakog smisla i kod Steinera).

Značajno je da ideja o metamorfozama metafizike, prikazanim u četiri velike epohe mišljenja, kao svoju vlastitu podlogu pretpostavlja mogućnost spoznavanja navedenih »slojeva duše« kao kvalitativno različitih principa mišljenja. To je, takoreći, prvi rezultat metafizike kao duhovne znanosti. Takav uvid nije iznijela nijedna od dosadašnjih epoha filozofije jer je »mišljenje u pravilu nesvjesno ovih duševnih moći koje mu leže u osnovi (...) te zato što mišljenje kao takvo nema organa kojim bi sagledalo svoju materijalnu osnovu.«⁵¹ A budući da mišljenje samo po sebi nema taj organ, vrhunac filozofije nije »u mišljenju, nego u preobrtanju cjelokupne duše (...) gdje mišljenje u jednom trenu preskače u gledanje, um u imaginativno sazrenje samog bića.«⁵² Ostavimo li po strani pitanje o mogućnosti izgradnje nekog organa kojim bi se moglo promatrati podlogu mišljenja, vidimo da je Steinerov specijalizirani smještaj antropozofije upravo usmjeren na razotkrivanje viših oblika tjelesnosti. Formalno gledano, slojevi duše kao »materija«, tvar mišljenja, nisu novo otkriće. Oni već stoje kod Aristotela izlučeni i prepoznati, ali da je to nekome u novije vrijeme uspjelo sustavno i metodički nanovo otkriti, te na tom uvidu utemeljiti jednu znanost, to je svakako značajno postignuće od visokog interesa za filozofska istraživanja.

Kod Steinera postoji, dakako, veća podudarnost s problematikom »nesvjesnih podloga mišljenja« od ovih nekoliko naznaka koje smo dosad naveli. Izrazi koje je on ponudio nisu istovjetni Aristotelovima, ali smisao Ciprina tumačenja Aristotelovih »duša« odgovara sadržaju Steinerovih pojmova: etersko tijelo, duša osjeta, duša čudi i duša razuma, te duša svijesti.⁵³ Glede Steinerove izvedbe duhovne znanosti, u njoj se radi o dokazanoj mogućnosti jedne metode misaonog opredmećivanja i imaginativnog iskušavanja tih »slojeva« ili vrsta duša, dakle njihovog nadosjetilnog opažanja. Antropozofijski orijentirana duhovna znanost prvenstveno je metoda spoznavanja, a ne znanstveni sustav hipoteza i dokaza.

Metodologija duhovne znanosti u Steinerovoj izvedbi opisana je u više utemeljujućih djela i ona jasno dolazi do izražaja gotovo u svim njegovim pre-

davanjima. Razlike se naravno očituju ovisno o predmetu koji se izlaže. U ovome radu nas interesira onaj dio metodičkih opisa koji se odnose na pojam metamorfoze. Cipra je u svojim MM, ustanovivši istinu kao bivstvenu istotu znanja i bitka, prikazao povijest njenih preobrazbi, a to je povijest filozofije.⁵⁴ Tako određena istina proizvodi svoje likove bivajući i vremeneći svoje bivanje u biću filozofije. Ako je filozofija podložna bivanju (drugi esencijal), a time i vremenu, ona je također živo biće.⁵⁵ Međutim, svako živo biće mora imati neko »tijelo«, neku tvar kao nositelja svog života, u kojemu se ostvaruje, ozbiljuje njegovo vrijeme. Nositelj ili podloga života u biću podložnom vremenu jest životno ili etersko tijelo (pojam koji je istovjetan kod Steinera i Cipre), odnosno vegetativna duša. Stoga je etersko tijelo nositelj fenomena vremena, ali kod onih bića kojima je vrijeme djelatno unutar njih. Tako se primjerice u bićima mineralnog svijeta kao takvog ne mogu opažati fenomeni vremena koji bi proizlazili iz njihove nutrine, nego samo ako su oni dio općenitijeg, višeg bića koje bi opet u sebi imalo vrijeme. Ako biće u sebi ima svoje etersko tijelo, onda ono u sebi ima i svoje vrijeme te ritam i mjeru svog života. To dakle važi i za filozofiju, pa je odatle i moguće istraživati mjeru njenog vremena kroz njenu proteklu povijest. Život filozofije dakako vremenski daleko premašuje život pojedinačnog filozofa, ali su vrijeme filozofije i filozofski život uzajamno upućeni i učlanjeni jedno u drugo.

No čovjek kao organsko biće ima svoje životno tijelo koje ne mora služiti kao podloga vremenjenju preobrazbe istine, ili drugačije u današnjem smislu četvrte epohe filozofije kazano, nije svačija svijest životno zaokupljena ispitivanjem uvjeta samosvijesti. Postoje mnoga područja ljudskog duha, a istina ne mora biti predmet svijesti svakog od njih. Ona je to samo u »filozofskom poslu«. A njemu je, prema Cipri, interes u četvrtoj metamorfozi metafizike (metafizika samosvijesti) spoznati osnovu vlastitog povijesnog događanja. Metamorfoze metafizike njene su pojave, ali se u pojmu metamorfoze krije bit načina njenog pojavljivanja. Metamorfoza je vrsta bivanja nad kojim vlada mjera vremena. Ona stoga izražava bit života: održavanje onog istog u raznovrsnim likovima odnosno formama (*morfe*). A takvu misao metamorfoze u novome vijeku izrazio je Goethe,⁵⁶ u kojoj je Steiner prepoznao prvu pojavu u »epohi duše svijesti« onoga što je kasnije obrazlagao kao spoznajno-teorijski temelj za »Metamorphosenlehre«. A zato što je Goetheov uvid u ideju biljke (tzv. *Urpflanze*) bio ostvaren vidom eterskog tijela biljke, zato je u Goetheu Steiner pronašao mišljenje koje je, poput grčkog, svoje pojmove mislilo iz podloge vegetativne duše tj. eterskog tijela, a da sâm nije bilo toga svjesno.⁵⁷ To je za Steinera bila epohalna povijesna činjenica za daljnje

50

M. Cipra, *Metamorfoze metafizike*, str. 274.

51

Ibid., str. 276.

52

Ibid., str. 277.

53

Usp. Rudolf Steiner, *Theosophie: Einführung in die übersinnliche Welterkenntnis und Menschenbestimmung*, Rudolf Steiner Verlag, Dornach ³⁰1978., str. 34–37.

54

M. Cipra, *Metamorfoze metafizike*, str. 263.

55

Ibid., str. 264, 266, 267.

56

Johann Wolfgang Goethe, »Metamorphose der Pflanzen«, 1799., u: *Metamorphose der Pflanzen, mit Anmerkungen und Einleitung von Rudolf Steiner*, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart ³1985.

57

Usp. M. Cipra, *Metamorfoze metafizike*, str. 280; Rudolf Steiner, *Die Rätsel der Philosophie in ihrer Geschichte als Umriss dargestellt*, Philosophisch-Anthroposophischer Verlag am Goetheanum, Dornach ³1924., str. XXIII–XXIV.

otkrivanje viših oblika tjelesnosti te konsekvenca za cjelokupnu sliku čovjeka koja iz njih nastaje. U najužem smislu gledano, moglo bi se reći da je zbog te činjenice Steiner razvio duhovno-znanstvenu metodu spoznavanja. Ali je pred nju postavio zadatak jednog spoznavanja koje bi svjesno moglo uranjati u podloge ili »slojeve duše« i tako otkrivati živote bića koji premašuju okvire ljudskoga. Biće filozofije jest jedno takvo. Spoznajno uranjanje u te slojeve iznijelo je spoznaju »viših svjetova« koji su prije, čini se, bili sakriveni pojmom *tou pantos psyche, Weltseele*.

Završno razmatranje

Na kraju našeg rada osvrnuli bismo se na jedan problem koji Ciprin prikaz povijesti filozofije ostavlja otvorenim, a izlučivanjem tog problema predložili bismo jedan smjer daljnjeg filozofijskog rada kakav se daje razvijati sukladno djelu MM. Cipra je prikazao metamorfoze metafizike uvjetovane mijenom »slojeva duše« na koje se filozofijsko mišljenje oslanjalo kroz svoju povijest. Međutim, u tom prikazu nije izvedeno čime je uvjetovana mijena samih slojeva duše. Ako bi odgovor bio: unutrašnjom zakonitošću života bića filozofije, njime se ne bi postiglo mnogo jer bi time izostala mogućnost odgovora na pitanje o predfilozofijskim i mogućim postfilozofijskim oblicima svijesti i njihovih eventualno promijenjenih podloga.

Mijena slojeva duše ne događa se sama od sebe. Ona je fenomen ozbiljenja ideje čovjeka kao tjelesno-duševno-duhovnog bića u *vremenu*. Cjeloviti lik dosadašnjeg ozbiljenja ideje čovjeka u vremenu jest čovjekova povijest, koja je prema Cipri u konačnici *antropofanija*.⁵⁸ U tom smislu povijest filozofije kao povijest istine može se shvatiti i kao objavljivanje istine čovjeka. Ako je istina čovjeka u njegovom povijesnom liku, koji mora organski obuhvaćati sve njegove epohalne pojave (metamorfoze), i ako taj povijesni lik čovjeka u filozofijskoj razradi ujedno tvori i prikaz povijesti same istine, onda je antropomorfizam princip spoznavanja svakog bića koje ima udjela u opsegu područja obuhvaćenog tijelom, dušom i duhom. Svako mišljenje koje antropomorfizam iznosi kao prigovor, samo pokazuje vlastiti više ili manje uzak pojam čovjeka. A ideja čovjeka odnosno njegov mudrosni lik ne može se konstruirati ili postavljati, a da se istom ne postavi neka ideja svijeta (univerzuma). Stoga svaki svjetonazor nosi te dvije strane kao korelate: »sliku čovjeka« i »sliku svijeta«. Svaka spoznaja nekog bića u svijetu nosi konotaciju nečega u čovjeku, bilo ono tjelesne, duševne ili duhovne naravi; a svaki oblik ili moment samospoznaje ujedno traži referencu u svijetu, bilo negativnu ili pozitivnu, spram koje se uspostavlja uvjerenje o zbiljskoj vrijednosti te samospoznaje.

Odatle je mijena slojeva duše kao podloga mišljenja uvjetovana mijenom tjelesno-duševno-duhovnog sklopa svijeta. A ako se taj trodijelni sklop kao *jedinstvo* pronalazi samo u čovjeku i to putem njegove spoznaje vlastite povijesti – dakle pod primatom duha – onda i u trodijelnom sklopu svijeta primat također treba imati *duh*, ali koji za razliku od čovječjeg duha nije sklopljen u jedinstvo s onim tjelesnim i duševnim. Ukoliko mijene čovjekovih duševnih podloga određuju epohe čovjekove duhovne povijesti, utoliko se opravdano može reći da određenom epohom vlada određeni »duh vremena«, kakav se očituje u određenim tipovima mišljenja. Budući da određena epoha duhovne povijesti po trajanju premašuje vrijeme pojedinačnog ljudskog života, jasno je da »duh vremena« ima primat nad pojedinačnim životom filozofa time što ga nadživljuje, određujući mu epohalnu konfiguraciju duševne podloge iz

koje formira svoje misli. Prema tome, pitanjem o »duhu vremena« naznačen je smjer u kojemu se mogu graditi daljnji prikazi odgovora na pitanje o uvjetu mijena slojeva duše kao podloga filozofijskog mišljenja.

Kristijan Gradečak

**Der Begriff der Geisteswissenschaft in
Cipra's *Metamorphosen der Metaphysik***

Zusammenfassung

Cipra hat sein philosophisches Hauptwerk Die Metamorphosen der Metaphysik im Jahre 1975 geschrieben das er erstmal 1978 herausgegeben hat. Das Buch enthält besonderer Grundriss der Philosophiegeschichte, dessen Besonderheit bis heute, im Bezug auf seine philosophisch-wissenschaftliche Bedeutung, noch nicht richtigerweise gewertet ist. Cipra's Darstellung der Philosophiegeschichte beruht auf einem gewissen Hintergrund, der verglichen mit der anthroposophischen Geschichtsauffassung weist auf viele Ähnlichkeiten, die sich namentlich im Ganzen merken können. Diese Anklänge lassen sich als grundlegende für den letzten Abschnitt Die Zeit der Philosophie nachweisen, in welchem Cipra seine Auffassung der neuen Epoche der Philosophie als Geisteswissenschaft ausgeführt hat. Der Begriff einer solchen Geisteswissenschaft entspricht in vielen Punkten den geisteswissenschaftlichen Ausführungen, die Rudolf Steiner aufgestellt hat.

Schlüsselwörter

Marijan Cipra, *Metamorphosen der Metaphysik*, Geisteswissenschaft, Anthroposophie, Rudolf Steiner